

Marek Osiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Graficzne i fonetyczne warianty techniczne w polskiej edycji *Żywotów filozofów* Mikuláša Konáča (F. Ungler, Kraków 1535)

1. Wstęp

Niniejszy artykuł prezentuje wyniki analizy wersowego rozkładu obocznych wariantów graficznych i fonetycznych poświadczonych w polskim tłumaczeniu (autorstwa Marcina Bielskiego) dzieła Mikuláša Konáča *Žywoty filozofów, to jest mędrców nauk przyrodzonych*, wydanego w Krakowie w 1535 roku w oficynie Floriana Unglera (dalej skrót: *BielŻyw*). Zastosowana procedura ustalania technicznej proveniencji wariantów polega na analizie rozkładu obocznych form graficznych i fonetycznych w dwóch połowach linijek tekstowych.

Na podstawie przeprowadzonych dotąd analiz dystrybucji tekstowej graficznych i fonetycznych form obocznych poświadczonych w XVI-wiecznych drukach polskich wywnioskowano, że ówczesny zecer przy formowaniu tekstów justowanych obustronnie – przede wszystkim prozatorskich [Osiewicz 2012, 2015b, 2016a, 2016b], choć nie tylko [Osiewicz 2015b] – wykorzystywał niektóre z nich do manipulowania zawartością graficzną składanych wersów. W przypadku, gdy granica przełamывanego wersu wypadła w innym miejscu niż na granicy sylaby bądź równo z końcem wyrazu, składacz, zamiast operować materiałem niedrukującym (justunkiem) do rozpychania lub ścieśniania zawartości czcionkowej linijek tekstowych, wykorzystywał znane z ówczesnych tekstów rękopiśmiennych węższe lub szersze warianty form graficznych i fonetycznych. Tak stosowane warianty nazwano wariantami technicznymi [Osiewicz 2012: 68–74]. Tym samym okazało się, że zapisane w drukach z XVI wieku stany obocznościowe nie zawsze są wiernym obrazem procesów faktycznie dokonujących się w pisowni lub języku tej epoki [zob. Osiewicz 2012: 74, 2015b: 190–192, 2016a].

Znaczna część wykrytych dotąd przypadków technicznego wykorzystania graficznych lub fonetycznych form obocznych w XVI-wiecznych drukach prozatorskich ujawniona została na podstawie ich specyficznego rozkładu tekstowego, wyraźnie ograniczonego do końca linijki tekstowej (ostatni wyraz w wersie lub jego część powstała po przedzieleniu) [Osiewicz 2012: 68–73, 2013b: 168]. Podstawą tego wnioskowania jest przeświadczenie, że zecer podczas składania początkowych części wersu nie wiedział, że przełamie się on niefortunnie (czyli nie wraz z końcem wyrazu lub którejś z jego niekońcowych sylab) – nie stosował zatem wariantów technicznych aż do momentu, w którym problem zaistniał; manipulował zawartością wersu dopiero po dotarciu do jego końca i uświadomieniu sobie problemu z przełamaniem tekstu, szukając możliwości rozpychania bądź ścieśniania linijki tekstowej niejako „na miejscu”, a więc w składzie graficznym ostatniego wyrazu lub sylaby [zob. Osiewicz 2012: 69–74].

Zaprezentowana metoda znalazła swoje rozwinięcie. We wcześniejszych pracach [Osiewicz 2016a, 2016b] zwrócono uwagę na to, że niektóre z poświadczonych w drukach XVI-wiecznych wariantów graficznych i fonetycznych zlokalizowane są w zdecydowanej większości w drugich (końcowych) połowach linijek tekstowych. Fakt ten wyjaśniono następująco: zecer, nie mogąc zakończyć wersu zgodnie z obowiązującymi zasadami przełamania wyrazów, szukał sposobów rozwiązania tego problemu jak najbliżej końca wersu (czyli miejsca, w którym problem unaoczniał się) – jeśli możliwości takich nie dawał ostatni wyraz, to szukał innych rozwiązań, kierując się od końca do początku linijki tekstowej. Postępując w ten sposób, niewątpliwie częściej znajdował odpowiednie miejsce w drugiej (bliższej) niż w pierwszej (odleglejszej) części wersu [Osiewicz 2016a, 2016b].

Prezentowane w niniejszym artykule wyniki analizy są efektem zastosowania zaprezentowanego wyżej wnioskowania. Techniczną proveniencję wariantów graficznych i fonetycznych ustalano na podstawie ich specyficznej dystrybucji lokalizacyjno-wersowej charakteryzującej się zdecydowaną przewagą poświadczeń w drugich (końcowych) połowach wersów. Przy ustalaniu odstępstw od równomiernego rozkładu form poświadczonych masowo (w analizowanym przypadku są to formy graficzne) jako punkt wyjścia brano pod uwagę nie rozkład wzorcowy (1. połowa 50% || 2. połowa 50%), lecz faktyczny stosunek wszystkich form należących do danej oboczności poświadczonych w obu połowach wersów. W artykule omówione zostaną właściwości dystrybucyjne wyłącznie tych oboczności, których jedna z postaci opozycyjnych odznacza się specyficzną, nierównomierną dystrybucją wersową; analizie poddano jednak wszystkie poświadczone w *BielŻyw* oboczności graficzne i fonetyczne

charakteryzujące się na płaszczyźnie typograficznej opozycją wariant wąski || wariant szeroki (część z nich nie wykazała poszukiwanych właściwości dystrybucyjnych – szczegóły zob. 2.3. Podsumowanie):

1) graficzne

- a) „t” || „th” w funkcji oznaczania fonemu /t/,
- b) „c” || „cz” w funkcji oznaczania fonemu /c/,
- c) „u” || „w” w funkcji oznaczania fonemów /v/ i /v̥/ w pozycji śródgłosowej,
- d) „y” || „j” w funkcji oznaczania fonemu /j/ w pozycji przedspółgłoskowej,
- e) „y” || „j” w funkcji oznaczania fonemu /j/ w pozycji wygłosowej,
- f) „y” || „i” (w funkcji oznaczania fonemu /i/ w pozycji po spółgłoskach historycznie miękkich),
- g) „y” || „i” (w funkcji oznaczania fonemu /i/ w pozycji po spółgłoskach etymologicznie twardych);

2) fonetyczne

- a) *ir* || *er* ($\leq *r̥$),
- b) *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$),
- c) *miestce* || *miesce* || *miejsce* || *mięjtce*,
- d) *wszytek* || *wszystek*,
- e) *śr, źr* || *śrz, źrz* || *jrz* ($\leq *s̥r̥, *z̥r̥, *źr̥$),
- f) *wielki* || *wieliki*,
- g) *swojego* || *swego* itp.

2. Wyniki analizy

2.1. Warianty graficzne

2.1.1. Wariant „j” w funkcji oznaczania fonemu /j/ w pozycji przedspółgłoskowej

W *BielŻyw* fonem /j/ w pozycji przedspółgłoskowej wystąpił 181 razy². Oznaczony jest za pomocą dwóch znaków: zdecydowanie dominującego znaku „y” (174 razy, 96%, np. *woyfska* 12, *poymane* 14, *obyczaymi* 49, *dobrodzieyftwa* 51,

1 Przyjęto interpretację fonologiczną Zdzisława Stiebera, wedle której opozycja artykulacyjna między głoskami [i] oraz [y] ma w języku polskim charakter uwarunkowany kontekstowo ([i] występuje tylko w nagłosie i po miękkiej, [y] – tylko po twardej), co decyduje o tym, że są one wariantami kombinatorycznymi jednej jednostki fonologicznej, oznaczanej jako /i/ [Stieber 1962: 11, 14, 50–51].

2 Z zestawienia wyłączono zapisy fonemu /j/ w grupach [yj] i [ij] – tendencja do unikania powtórzeń znaków w zapisywaniu tych grup sprawia, że o sposobie jego oznaczania w tym kontekście decyduje zapis fonemu /i/.

odeymie 73, *nanędzniefza* 108, *mnieyfici* 121, *oyczu* 148, *zdraycza* 167) oraz znacznie rzadszego w tej funkcji znaku „j” (7 razy, 4%: *łacniejzego* 3, *oftrzejzego* 8, *vmniejzenie* 8, *najdziem* 9, *namocniejzy* 83, *ojcza* 78, 165). Rozkład wersowy wszystkich poświadczzeń fonemu /j/ w pozycji przedspółgłoskowej jest w analizowanej edycji bardzo zrównoważony (1. połowa 91 razy, 50,3% || 2. połowa 90 razy, 49,7%). Wersowa lokalizacja obu typów oznaczeń, analizowana osobno, wykazuje znaczące różnice. Rozkład wystąpień wariantu „y” w obu połowach wersów jest równomierny: 1. połowa 89 razy || 2. połowa 85 razy (51% || 49%). Odmienny rozkład charakteryzuje wariant „j” – wystąpił on w przeważającej większości w drugich połowach wersów (5 razy, 71%: *łacniejzego* 3, *oftrzejzego* 8, *najdziem* 9, *namocniejzy* 83, *ojcza* 165 || 1. połowa 2 razy: *vmniejzenie* 8, *ojcza* 78). Rozkład ten pozwala przypuszczać, że oznaczeń z wykorzystaniem litery „j” użyto jako wariantów technicznych, zastępujących szerszą literę „y” i tym samym umożliwiającymi zmieszanie kłopotliwej, bo niemieszczącej się w wersie, graficznej zawartości tekstu.

2.1.2. Wariant „j” w funkcji oznaczania fonemu /j/ w pozycji wygłosowej

Fonem /j/ w pozycji wygłosowej jest w *BielŻyw* również oznaczany za pomocą dwóch znaków: dominującej w tej funkcji szerokiej litery „y” (651 razy, 95%, np. *fwey* 2, *nienaziway* 7, *inacey* 8, *pokoy* 20, *Ńprawuy* 49, *iedney* 75, *odmierzay* 100, *Macedonief* 154, *indziey* 165, *poznay* 170) oraz poświadczanego niewielką liczbą użyć wąskiego znaku „j” (33 razy, 5%, np. *infzej* 39, *nieprzechadzaj* 11, *narichlej* 37, *wiaruj* 52, *wczorayŃzej* 99, *inacej* 133, *Babilonief* 162). Wersowy rozrzut zapisów fonemu /j/ w pozycji wygłosowej jest w *BielŻyw* wyrównany (1. połowa 331 razy, 48% || 2. połowa 353 razy, 52%), jednak mierzony dla obu wariantów osobno – wyraźnie się różni. Litera „j” wystąpiła w przeważającej większości w drugich połowach wersów (27 razy, 82%, np. *nakrafniej* 6, *ładnej* 66, *raczej* 112, *twej* 171 || 1. połowa 6 razy, 18%: *wię=|cej* 10, *nieprzechadzaj* 11, *flu=|chaj* 41, *wiaruj* 52, *Achade=|miej* 79, *pir=|wej* 142), natomiast rozkład litery „y” jest bardzo zrównoważony (1. połowa 325 razy || 2. połowa 326 razy). W świetle przyjętych w niniejszym artykule założeń uznać należy, że przy formowaniu wersów *BielŻyw* zecer wykorzystał wariant „j” oznaczający fonem /j/ w pozycji wygłosowej jako element kombinatoryki składu tekstu justowanego obustronnie.

2.1.3. Wariant „th” w funkcji oznaczania fonemu /t/

W funkcji oznaczania fonemu /t/ w *BielŻyw* regularnie we wszystkich pozycjach fonetycznych występuje znak „t” (5059 razy, 96%, np. *ieft* 1, *plotki* 9, *patrz* 17, *przeto* 20, *to* 40, *Ńtałofć* 54, *DemofŃenes* 62, *kłatwę* 88, *opity* 100,

miejscza 113, *pracowite* 126, *wfzithkich* 136). Sporadycznie podczas formowania tekstu analizowanej edycji użyto w tej funkcji również dwuznaku „th” (209 razy, 4%, np. *kthorzy* 9, *wfzithkie* 41, *nazaiuthrz* 61, *thego* 71, *fithronie* 88, *iefth* 129, *lath* 132, *lifithi* 155, *przedthym* 164). Rozkład wersowy wszystkich oznaczeń fonemu /t/ jest w ekscerpowanej edycji umiarkowanie zrównoważony, większość tych zapisów zlokalizowana jest bowiem w początkowych połowach wersów (3055 razy, 58% || 2. połowa 2213 razy, 42%). Taka sama dysproporcja charakteryzuje wersowy rozkład wariantu „t”, który częściej zapisany został w początkowych fragmentach linijek tekstowych (3013 razy, 60% || 2. połowa 2046 razy, 40%). Na tym tle znaczącą wymowę ma dystrybucja tekstowa wariantu „th”, który w ogromnej większości poświadczony został w końcowych częściach wersów (167 razy, 80%, np. *kthora* 7, *hethmanem* 12, *fithary* 93, *vbofithwu* 109, *iefth* 130, *przedthym* 164 || 1. połowa 42 razy, 20%, np. *kthorych* 2, *the* 13, *theż* 73, *kxiążqth* 105, *fithadki* 157). Wymienione zależności lokalizacyjne uprawniają do wnioskowania o technicznym uwarunkowaniu zapisów fonemu /t/ z użyciem dwuznaku „th” poświadczonych w *BielŻyw* – zostały one użyte jako szersze warianty regularnego wariantu „t”.

2.1.4. Wariant „u” w funkcji oznaczania fonemów /v/ i /v̄/ w pozycji śródgłosowej

W *BielŻyw* na oznaczenie fonemów wargowych /v/ i /v̄/ w pozycji śródgłosowej użyto dwóch liter: „w” i „u” (np. „w”: *nowina* 1, *nawięcey* 12, *rozgniewa* 39, *zawfze* 50, *fwiata* 55, *pirwfze* 59, *odpowiedział* 76, *kwapiona* 91, *dziewce* 132, *rozmiłowawfzy* 147, *żydowie* 157, *człowiek* 171; „u”: *wiarouac* 17, *rozmauiam* 35, *panouania* 39, *nadzieuay* 41, *niedziwouał* 65, *przyuiedli* 84, *przemyslouanie* 102, *Alexandroui* 150). Wariantem dominującym jest w analizowanym tekście wariant „w”, osiągający pułap 98% użycie (3211 wystąpień), wariant „u” jest wariantem efemerycznym – liczba jego wystąpień wynosi 64, co stanowi zaledwie 2% zapisów fonemów /v/ i /v̄/ w analizowanej pozycji. Wersowy rozkład wystąpień obu wariantów jest w *BielŻyw* dość zrównoważony – odznacza się niewielkim, 3-procentowym odstępstwem od stanu idealnej równowagi na rzecz poświadczeń w początkowych połowach linijek tekstowych (1. połowa 1720 razy, 53% || 2. połowa 155 razy, 47%). Identyczne proporcje charakteryzują dystrybucję wersową wariantu dominującego „w” (1. połowa 1699 razy, 53% || 2. połowa 1512 razy, 47%). Wariant „u” wykazuje natomiast wyraźną skłonność do pojawiania się w końcowych częściach wersów (43 razy, 67%, np. *prauie* 10, *Takouych* 13, *mouil* 22, *człouiek* 106, *odpouiedzieć* 164 || 1. połowa 21 razy, 33%, np. *finouie* 15, *panouania* 39, *zachouac* 83, *zafstauiał* 167). Obserwacja ta uprawnia do sformułowania wniosku o tech-

nicznej proweniencji wariantu „u” użytego w funkcji oznaczania fonemów /v/ i /v̄/ w *BielŻyw* – pełni on funkcję węższego odpowiednika litery „w”.

2.2. Warianty fonetyczne

2.2.1. Warianty *miesce, miejsce, miejscce*

W analizowanej edycji leksem *miesce* poświadczony został 16 razy w 4 postaciach fonetycznych: *miestce*, *miesce*, *miejsce* i *miejstce*. Przeważają zapisy z rozpodobnioną grupą *-stc-* – analizowany leksem w taki sposób oznaczony został 9 razy (56%: *mieŃtce* 107, 163, *mieŃtce* 3, *mieŃtca* 27, 97, 113, *mieŃteza** 147, *mieŃtczu* 10, 165). Drugą pod względem liczebności poświadczeń grupę stanowią formy z szeregiem *-sc-* – wystąpiły one w tekście *BielŻyw* 5 razy (31%: *mieŃce* 87, 94, *mieŃca* 89, *mieŃczu* 79, 90). Postaci z grupami *-jsc-* i *-jstc-* poświadczone zostały pojedynczymi zapisami (łącznie 13%: *mieyŃce* 134 i *mieyŃtca* 109). Rozkład wersowy postaci z grupą *-stc-* jest równomierny: w pierwszych połowach wersów zapisy takie wystąpiły 5 razy, w końcowych częściach linijek tekstowych – 4 razy. Pozostałe postaci zapisane zostały niemal wyłącznie (prócz jednej: *mie=Ńczu* 90) w drugich połowach wersów, co – w świetle przyjętych w niniejszym artykule założeń – pozwala wnioskować o ich technicznym charakterze: wariant z grupą *-sc-* użyty został jako węższa postać graficzna wariantu z grupą *-stc-*, natomiast wariantu z grupą *-jstc-* (zapisaną jako ciąg liter „yŃtcz”) zecer użył jako szerszej postaci graficznej formy *miestce*.

2.2.2. Wariant *wszystko*

W *BielŻyw* zaimek *wszystko* występuje regularnie w pierwotnej, nierozpodobnionej postaci z dwuelementową grupą spółgłoskową *-tk-* (157 razy) lub *-tc-* (27 razy) (razem 184 razy, 99%, np. *wŃitkim* 4, *wŃitkich* 12, *wŃitko* 20, *wŃitkę* 45, *wŃitki* 57, *wŃitkiego* 120, *wŃitkiew* 160, *wŃytkie* 12, *wŃithko* 61, *wŃithki* 120, *wŃythka* 142; *wŃitci* 4, *WŃitci* 30, *wŃitci* 57, *wŃitci* 100, *wŃitczi* 149, *wŃitci* 164, *WŃithczy* 146, *wŃithczy* 164). Odstępstwem od tej normy są jedynie dwa zapisy: *wŃyćiek* 26 i *wŃis³=tek* 151. Oba wystąpiły w końcowych częściach linijek tekstowych, jednak techniczną genezę może mieć wyłącznie szeroki wariant *wszystek*, ponieważ rozmiar graficzny postaci *wŃyćiek* nie odbiega od regularnej w analizowanej edycji postaci zaimka z grupą *-tk-*. O graficzno-technicznym charakterze wariantu *wŃyŃstek* świadczy też to, że spółgłoska [s] zapisana została w nim za pomocą litery „s” zlokalizowanej na

3 Litera „s” jest odbita niewyraźnie (tzw. niedotłok albo uszkodzona czcionka – cecha zabytku poświadczona w obu zachowanych egzemplarzach, zob. bibliografia). Odbita została tylko górna krawędź litery, kształt tego odbicia nie pozostawia wątpliwości, że była to litera „s”.

ostatnim miejscu w linijce tekstowej, tuż przed miejscem międzywersowego podziału wyrazu (*wfz|is|tek*) – nie ulega wątpliwości, że wstawienie „s” w tym miejscu było dla zecera najdogodniejszym rozwiązaniem, zgodnym z podziałem sylabicznym wyrazu (wobec innej możliwości: *wfz|yt|ek*).

2.2.3. Wariant *wieliki*

Poświadczony w *BielŻyw* 1 raz wariant *wieliki* (*wielika* 45, poza tym regularnie formy z tematem *wielk-* – 79 razy, 99%, np. *Wielka* 97, *wielką* 3, *wielki* 71, *wielkich* 130, *wielkie* 25, *wielkiego* 43, 128, *wielkiemu* 128, *wielkiedy* 19, *wielkofcią* 152, *wielkość* 159) również zapisany został w drugiej połowie wersu (rozkład form typu *wielki* prezentuje się następująco: 1. połowa 45 razy, 57% || 2. połowa 34 razy, 43%). Odosobniony charakter tego zapisu, poświadczonego dodatkowo „w głębi” wersu (a nie na granicy dzielenia) osłabiają jego lokalizacyjną wymowę (która może być przecież dziełem przypadku) – uznać zatem należy techniczny charakter tego wariantu za prawdopodobny; dalsze badania dystrybucyjnych właściwości wariantów fonetycznych poświadczonych w drukach pochodzących z oficyny Unglerów być może rozwieją tę wątpliwość.

2.3. Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy wynikają następujące wnioski szczegółowe:

- A. Zakres technicznego wykorzystania oboczności graficznych i fonetycznych w formowaniu tekstu Unglerowej edycji *Żywotów filozofów* jest znaczny. Właściwość taką wykazują 4 warianty współtworzące 4 oboczności graficzne (czyli połowa przebadanych pod tym kątem opozycji pisownianych) oraz 5 form należących do 3 oboczności fonetycznych (z 7 opozycji fonetycznych poświadczonych w *BielŻyw*, a charakteryzujących się opozycją wariant wąski || wariant szeroki).
- B. Wśród wyłonionych technicznych wariantów graficznych pojawiają się nie tylko formy graficzne wywodzące się ze średniowiecznych zwyczajów pisownianych („th” w funkcji oznaczania fonemu /t/ oraz „u” w funkcji oznaczania fonemów /v/ i /v̄/ w pozycji śródgłosowej [zob. Rospond 1971: 46; Lisowski 2001: 36, 93]), ale także innowacyjne postaci graficzne, będące zawiązkiem przyszłej normy („j” w funkcji oznaczania fonemu /j/ w pozycjach: przedspółgłoskowej i wygłosowej) [por. Osiewicz 2016b].
- C. Podobne właściwości wykazują również poświadczone w *BielŻyw* techniczne warianty fonetyczne: 3 z nich to postaci innowacyjne i progres-

sywne (*miejsce, miejsc(t)ce, wszystko*), zaś 2 formy to warianty regresywne, należące do dawnej normy, a w XVI wieku będące najprawdopodobniej wariantami regionalnymi [zob. Kuraszkiewicz 1986: 410–414; Bargieł 1969: 146, 148–150, 152].

- D. Stosunek poświadczonych w *BielŻyw* węższych || szerszych (względem ich obocznych postaci regularnych) wariantów technicznych wynosi 4 || 5 (warianty wąskie: „j” + spółgłoska, „j” + wygłos, „u”, *miesce*; warianty szerokie: „th”, *miejsce, miejscce, wszystko, wieliki*). Wynika z tego, że działalność „manipulacyjna” zecera w *BielŻyw* polegała w porównywalnym stopniu na ścieśnianiu i rozpychaniu zawartości graficznej wersów.
- E. Prawie wszystkie wyłonione w wyniku zastosowanych procedur analitycznych warianty techniczne to formy o stosunkowo niskich frekwencjach, w większości przypadków nieprzekraczających 5% („j” w pozycji przedspółgłoskowej 4%, „j” w pozycji wygłosowej 5%, „th” 4%, „u” 2%, *wszystko, wieliki* 1%). Regule tej wymykają się tylko postaci oboczne wariantu *miestce* – *miesce, miejsce* i *miejstce* – których łączny odsetek użycia wynosi 43% (*miesce* 31%, *miejsce* 6%, *miejstce* 6%)⁴. Obserwacja ta może świadczyć o tym, że zecer rzadko sięgał po taki sposób radzenia sobie z przełamywaniem tekstu (wniosek ten jest doraźny i niepewny – możliwe, że istniały inne przejawy tego procederu, których w tym momencie jeszcze nie wykryto).
- F. Mimo sporadycznego nasilenia ingerencji zecerskich omawianego typu ich wymowa jest dla badań grafoznawczych i językoznawczych istotna. Wynika z nich bowiem, że w świadomości osób odpowiedzialnych za kształt graficzny i językowy drukowanych tekstów XVI-wiecznych imperatyw normalizacyjny był silniejszy, niż dotąd przypuszczano – warianty „j”, „th”, „u”, *miesce, miejsce, miejscce, wszystko* i *wieliki* nie pojawiłyby się przecież w strukturze graficzno-językowej *BielŻyw*, gdyby nie przypadkowe problemy z przełamywaniem linijek tekstowych. Zwraca też uwagę fakt wysokiej świadomości pisownianej i językowej ówczesnych zecerów, oszczędnie wykorzystujących znane zapewne z rękopiśmiennej praktyki

4 Wskazania te są mało reprezentatywne ze względu na niską frekwencję tego leksemu w *BielŻyw* (16 użycie) – wobec zauważalnej w analizowanej edycji tendencji do regularnego stosowania wariantu *miestce* należy przypuszczać, że w przypadku wyższej frekwencji leksemu stosunek między jego obocznymi formami zmieniłby się na korzyść wariantu *miestce*.

warianty poprzez wplatanie ich w odpowiednie, problematyczne miejsca składanego tekstu.

3. Zakończenie

Prezentowany w niniejszym artykule nurt badań grafii i fonetyki druków XVI-wiecznych – mimo iż ma już swoją kilkuletnią tradycję⁵ – jest ciągle w stadium zalążkowym. Jak dotąd nie udało się ostatecznie odpowiedzieć na pytanie o zakres manipulacji graficzno-językowych dokonywanych przez XVI-wiecznego zecera. Zagadnienie to wymaga kompleksowej analizy, i to zarówno w zakresie wykorzystanej podstawy materiałowej, jak i pod względem opracowania metodycznego. Podstawą materiałową satysfakcjonującego oglądu zecersko-technicznych sposobów wykorzystania oboczności graficznych i językowych powinien stać się zbiór druków prozatorskich z tego okresu reprezentatywny pod względem liczebnym, geograficznym (uwzględniający druki z wszystkich oficyn wydawniczych), a także typograficznym (wykorzystujący wszystkie znane nam formaty drukarskie i sposoby łamania tekstów). Przy stosowaniu metody „połówkowego” oglądu wersów XVI-wiecznych druków prozatorskich warto uwzględnić – oprócz oboczności graficznych charakteryzujących się różnym rozmiarem tworzących je wariantów – wariantowość z zakresu pisowni łącznej i rozdzielnej, oboczne sposoby międzywersowego dzielenia wyrazów czy wreszcie operowanie różnym rozmiarem justunku (materiału niedrukującego). Należy mieć nadzieję, że badania tego typu zyskają nowych adeptów (zwłaszcza wśród najmłodszego pokolenia badaczy) i w niedługim czasie wypełnią tę znaczącą lukę w naszej wiedzy o pisowni i języku polskich tekstów z XVI wieku.

Bibliografia

- Bargiel Maria (1969), *Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych z pierwszej połowy XVI wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kuraszkiewicz Władysław (1986), *Ślady akcentu inicjalnego w staropolszczyźnie*, w: tegoż, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 410–416.
- Lisowski Tomasz (2001), *Grafia druków polskich z lat 1521–1522. Problemy wariantowości i normalizacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

---

5 Zob. bibliografia.

- Osiewicz Marek (2012), *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Ksiąg o gospodarstwie” z 1549 roku*, „LingVaria”, t. 2 (13), s. 65–76.
- Osiewicz Marek (2013a), *Oboczność mię cię się || mie cie sie w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20 (40), z. 1, s. 127–148.
- Osiewicz Marek (2013b), *Wariantywność graficzna „Ksiąg o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku*, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Osiewicz Marek (2014a), *Wtórna nosowość antycypacyjna w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 2, s. 71–92.
- Osiewicz Marek (2014b), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 1, s. 75–94.
- Osiewicz Marek (2014c), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w „Księgach o gospodarstwie” z 1549 roku (oboczność biał- || białł- oraz wariantywność w zakresie kontynuantów grup *sř, *zř, *žř, *(s)ѣс i *(z)ѣс)*, „Slavia Occidentalis”, t. 71/1, s. 55–77.
- Osiewicz Marek (2015a), *Oboczność ir || er (≤ *ir, yr) w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Slavia Occidentalis”, t. 72/1, s. 159–176.
- Osiewicz Marek (2015b), *O możliwości technicznego uwarunkowania oboczności albo || abo w drukach polskich z XVI wieku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 22 (42), nr 1, s. 185–202.
- Osiewicz Marek (2016a), *Wariantywność graficzna i językowa motywowana czynnikami technicznymi w polskich drukach XVI-wiecznych – stan badań, nowe ustalenia, kontekst edytorski* (w druku).
- Osiewicz Marek (2016b), *Graficzne warianty techniczne w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, H. Unglerowa)*, „Prace Filologiczne”, t. 69, s. 317–334.
- Rospond Stanisław (1971), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Stieber Zdzisław (1962), *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Żywoty filozofów, to jest mędrcom nauk przyrodzonych i też inszych mężow cnotami ozdobionych, ku obyczajnemu nauczaniu człowieka każdego krotko wybrane*. Kraków, Florian Ungler, 1535 (2015), do druku podał Wiesław Wydra, Wydawnictwo Poznańskich Studiów Polonistycznych i Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań (faksymile egzemplarza Biblioteki Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. XVI. O. 1093). Ten sam egzemplarz zob. też Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, sygn. XVI. O. 1093, identyfikator zasobu: oai:www.dbc.wroc.pl:3347, strona:

<http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3347> [dostęp: 14 listopada 2016].
Egzemplarz Biblioteki Kórnickiej (zdefektowany) – zob. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, sygn. Cim. O. 25, identyfikator zasobu: oai:www.wbc.poznan.pl:28283, strona: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=28283> [dostęp: 14 listopada 2016].

Marek Osiewicz

Graphic and phonetic technical variants in the Polish edition of the *Żywoty filozofów* by Mikuláš Konáč (F. Ungler, Kraków 1535)

The article attempts the technical determination of the graphic and phonetic variance acknowledged in the Polish edition of the *Żywoty filozofów* by Mikuláš Konáč. The method used was to analyze the distribution of oppositional graphic forms. It has been determined that the technical nature of the print is 9 variants: 4 graphic variants („j” = /j/ in position before consonant, „j” = /j/ in the voice-over position, „u” = /v/ i /v/ in the midpoint position, „th” = /t/) and 5 phonetic variants (*miesce*, *miejsce*, *miejsce*; *wszystko*; *wieliki*); among them are both regressive and progressive forms. The analysis also shows that, using the disclosed technical variants, zecer manipulated the graphical content of the lines in both possible ways: narrowing or widening.

KEYWORDS: history of language; Polish language of the 16th century; orthography; history of printing; typesetting.

dr hab. Marek Osiewicz – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; specjalizacja: historia języka polskiego; zainteresowania naukowe: polszczyzna 1. połowy XVI wieku, grafia, fonetyka, fonologia i morfologia historyczna, metodologia badań językoznawczych.

